

עורכת: ד"ר אסתי ובמן

כרך 8, גיליון מס' 1, 7 בינואר 2018

הרפורמות המגדריות בסעודיה – צו השעה אך לא בשל שינוי בתפיסה האידיאולוגית

ד"ר נחום שילה*

ב-26 בספטמבר 2017 הוציא מלך סעודיה, סלמאן בן עבד אל-עזיז, צו הקובע כי נשים תורשינה לקבל רשיון-נהיגה בכפוף לעמידה בתנאי השריעה (מבלי לפרטם) וכי על משרדי הממשלה לעשות את הדרוש על מנת לאפשר הנפקת רשיונות נהיגה לנשים החל מ-24 ביוני 2018.¹ הוצאת הצו סימלה את סיומו המוצלח של מאבק ארוך שהחל אמנם כבר ב-1990, אולם נוהל ביעילות רק משנת 2008, עת החלו מנהיגות הקמפיין, ובראשן ג'ייה אל-חוידר ומנאל אל-שריף, להשתמש ברשתות החברתיות – יו-טיוב, טוויטר, פייסבוק ואינסטגרם לקידום האג'נדה שלהן.² גם אז היה על נשות הממלכה לעבור דרך חתחתים, וזאת משום שבתקופה בה צבר קמפיין נהיגת הנשים אהדה בקרב חוגי השלטון, מצא עצמו המלך עבדאללה המנוח, ניצב בתווך בין דרישות החוגים הליברליים להתנגדויות החוגים השמרניים, כאשר ברקע משתוללים ברחבי המזרח-התיכון אירועי "האביב הערבי". המלך נאלץ לאזן כל מהלך שעשה לקראת צד אחד במהלך מקביל לטובת הצד השני, וכך בשנת 2011, כאשר ניהלו נשות הממלכה שני מאבקים במקביל - האחד בסוגיית רשיון-הנהיגה והשני למען קבלת הזכות לבחור ולהיבחר למועצות המקומיות, העניק להן המלך את זכות הבחירה וההיבחרות, שאכן מומשה בבחירות 2015, תוך דחיית ההחלטה בסוגיית רשיון הנהיגה ל"מועד הולם יותר".³

ממשלו של המלך עבדאללה פעל למען זכויות הנשים במגוון תחומים, שלא זכו תמיד לכותרות ראשיות, אבל היו בעלי חשיבות רבה. בתחום המעמד החוקי, החליטה הממשלה ב-2013 להורות על הנפקת תעודות-זהות לכל אישה ללא צורך באישור של אפוטרופוס ממין זכר - בעלה, אביה, או אחיה, דבר שהקל משמעותית על נשים לקבל שירותים ממשלתיים במגוון תחומים ולפתוח עסקים משלהן.⁴ בתחום דיני-האישות, דחק ממשלו של עבדאללה כבר בשנת 2005 במועצת חכמי-הדת הבכירים (היאית כבאר אל-עולמא) לאסור על גברים להשיא

*ד"ר נחום שילה הינו חבר הדסק לחקר רשתות חברתיות במרכז משה דיין באוניברסיטת תל-אביב ומייסד חברת המודיעין העסקי MENA OSINT.

¹ נוסח הצו - <https://www.youtube.com/watch?v=lpB4qP5-0bM> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

² סקירה אודות שלבי המאבק למען נהיגת נשים – [Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Women_to_drive_movement), at: "Women to drive movement".

https://en.wikipedia.org/wiki/Women_to_drive_movement (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

³ "אל-מלך עבדאללה יקרר דחילו אל-מראה אל-סעודיה פי מג'לס אל-שורא ואל-מג'לס אל-בלדיה", **פורטל אל-**

ערביה, 25.9.2011, <https://www.alarabiya.net/articles/2011/09/25/168601.html> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

⁴ Jassim Abuzaid, "IDs a Must for Saudi Women", **Arab News**, 26.3.2017, at

<http://www.arabnews.com/news/446108> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

בכפייה את בנותיהם או את אחיותיהם.⁵ בעקבות קמפיין נמרץ ברשת הטוויטר שהובל בעיקר על-ידי אקטיביסטיות סעודיות, הפכה ב-2013 ההתעללות בנשים בסעודיה לעבירה פלילית, שהעונש עליה עלול להגיע לשנת מאסר אחת ולהטלת קנס בסך 50,000 ריאל (כ-13,000 דולר) על העבריין.⁶

בתחום החינוך הגבוה, נפתחה בשנת 2009 האוניברסיטה למדע וטכנולוגיה על שם המלך עבדאללה (KAUST), הראשונה מסוגה, המאפשרת לימודים בכיתות מעורבות של נשים וגברים, מתירה עירוב (אח'תלאט) בין נשים לבין גברים בשטח הקמפוס, אינה מחייבת נשים בעטיית רעלה ומרשה להן לנהוג ברחבי הקמפוס.⁷ גם בתחום התעסוקה הוחלו רפורמות. נרשמה ירידה במספר מקומות העבודה שבהם מונהגת הפרדה מוחלטת בין נשים וגברים,⁸ והחלו להיפתח בפני נשים מקצועות חדשים, ובראשם מקצוע עריכת-הדין. בשנת 2013 הנפיק משרד המשפטים הסעודי רשיונות עריכת-דין לארבע נשים שסיימו את לימודי המשפטים. אחת מהן, ביאן מחמוד אל-זהראן, שהייתה הראשונה לקבל את הרשיון, אף פתחה משרד משלה.⁹

תמורות משמעותיות חלו גם בתחום שילוב הנשים במרחב הפוליטי. ב-2009 הפכה אשת החינוך נורה אל-פאיז לאישה הראשונה שקיבלה תפקיד בדרג מיניסטריאלי עם מינויה לתפקיד סגנית שר-החינוך, ובשנת 2013 הוציא המלך עבדאללה צו המורה לשריין לנשים 30 מתוך 150 המושבים במועצת-השורא בהתאם להתחייבותו לאפשר לנשים לבחור ולהיבחר בבחירות לרשויות המקומיות. מתוך שלושים הנשים המכהנות כיום במועצה יש שתי נסיכות – סארה, בתו של המלך המנוח פייסל ומוודא – בתו של המלך המנוח חי'אלד. כבר במהלך 2013 מונו שלוש מחברות המועצה לתפקיד סגניות יושב-ראש בשלוש ועדות של המועצה.¹⁰

---

⁵ "Saudi Arabia bans forced marriage", **BBC**, 12.4.2005, at http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4437667.stm (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

⁶ Sebastian Usher, "Saudi Arabia cabinet approves domestic abuse ban", **BBC**, 28.8.2013, at: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-23872152> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

⁷ "Saudis open hi-tech science oasis", **BBC**, 23.9.2009 at: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8270601.stm (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

⁸ Katherine Zoepf, "Talk of Women's Rights Divides Saudi Arabia", *The New York Times*, 31.5.2010, at <http://www.nytimes.com/2010/06/01/world/middleeast/01iht-saudi.html?pagewanted=1&src=me> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

⁹ עבד אל-עתיבי, "ביאן זהראן אול סיידה סעודיה תחצל עלא רח'צה 'מחאמאה'", "סיידאטי", 7.10.2013, <http://www.sayidaty.net/node/88756/%D8%A3%D8%B3%D8%B1%D8%A9-%D9%88%D9%85%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%B9/%D8%A3%D8%AE%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%A3%D8%B3%D8%B1%D8%A9-%D9%88%D9%85%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%B9/%D8%A8%D9%8A%D8%A7%D9%86-%D8%B2%D9%87%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%A3%D9%88%D9%84-%D8%B3%D9%8A%D8%AF%D8%A9-%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D8%AD%D8%B5%D9%84-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%B1%D8%AE%D8%B5%D8%A9-%D9%85%D8%AD%D8%A7%D9%85%D8%A7%D8%A9> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹⁰ ראה: "Saudi King grants women seats on advisory council for 1st time", **Fox News**, 11.1.2013 at: <http://www.foxnews.com/world/2013/01/11/saudi-king-grants-women-seats-on-advisory-council-for-1st-time.html?test=latestnews#ixzz2HhcBjotw> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

לאחר מות המלך עבדאללה ב-2015 חלו שינויים משמעותיים בפוליטיקה הסעודית הכללית. לשלטון עלה המלך סלמאן הזקן והחולה ובמהרה בוצעו חילופי גברי שהביאו לכס יורש העצר את בנו מוחמד, אשר למעשה משמש כמלך בפועל ומרכז בידיו סמכויות נרחבות בענייני פנים וחץ. במהלך שנת 2017 ובפרט מאז מינויו של מוחמד בן סלמאן ליורש העצר (יוני 2017) לא רק שניתן הצו המתיר לנשים לקבל רשיון-נהיגה, אלא גם מונו נשים לתפקידים בכירים רבים אחרים. אימאן בנת עבדאללה אל-ע'אמדי מונתה לסגנית ראש עיריית חי'בר,¹¹ ראניה מחמוד נשאר מונתה לתפקיד ניהולי בכיר בבנק הסעודי-אמריקני,¹² סארה אל-סחימי מונתה לתפקיד יושבת-ראש הדירטוריון של חברת "תדאול" האחראית להפעלת הבורסה הסעודית לניירות-ערך,¹³ ופאטמה סאלם באעשן מונתה לדוברת השגרירות הסעודית בווינגטון.¹⁴

ב-23 בנובמבר 2017, במסגרת ראיון שהעניק יורש העצר **לניו יורק טיימס**, הוא הצהיר כמה הצהרות שמבשרות לכאורה על מהפכה של ממש בתחום מעמד האישה. הוא אמר, כי בכונתו להשליט בסעודיה הלכות ברוח האסלאם המתון, כפי שהיה נהוג בתקופת הנביא מוחמד, וכי זה כולל היתר נהיגת נשים, ביטול החובה המוטלת על נשים לעטות רעלה, ביטול האיסור על העירוב בין המינים במרחב הציבורי, ביטול האיסורים על ריקוד ושירה של נשים וביטול האיסור על הגעת נשים לתחרויות ספורט באיצטדיונים העירוניים.¹⁵

מהלכיו והצהרותיו של מוחמד בן סלמאן מהווים לא רק קריאת תגר על הסדר הקיים בסעודיה, אלא מסמלים האצה משמעותית בקצב הרפורמות בממלכה, אשר לאורך זמן רב היה מדוד ואיטי. מטבע הדברים, רבים תוהים מדוע בחר יורש העצר להאיץ משמעותית את הרפורמות בתחום מעמד-האישה בשעה זו. יש לא מעט מומחים, ובהם החוקרת ואשת האופוזיציה הסעודית מדאווי אל-רשיד, הסבורים כי מאחורי הרפורמות הללו מסתתר הצורך שלו לזרוע בלבול ומבוכה בקרב החברה הסעודית על מנת להכין את הקרקע לעלייתו לשלטון, ולקבל לגיטימציה מן הקהילה הבינלאומית, על רקע הביקורת המתעצמת נוכח התוצאות הטרגיות של ההפצות הסעודיות בתימן, אשר גרמו למותם של אלפי אזרחים תמימים, זקנים, נשים וטף.¹⁶

---

¹¹ מחמוד אל-ע'אמדי, "תעיין אימאן אל-ע'אמדי מסאעדאן לראיס בלדית אל-חי'בר, " אל-ריאד, 25.9.2017, <http://www.alriyadh.com/1625604> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹² "ראניה נשאר ראיסן תנפידין ל"סאמבא" כאל סעודיה תתולא מנצבן רפיען פי מנשאה מאליה, " אל-ריאד, 20.2.2017, <http://www.alriyadh.com/1572281> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹³ "אל-סירה אל-דיאתיה ל"סארה אל-סחימי" אול אמראה תתולא ראאסת מג'לס אדארת אל-סוק אל-מאלייה אל-סעודיה 'תדאול', " אתר "ארקאם", 16.2.2017, <https://www.argaam.com/ar/article/articledetail/id/470469>, (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹⁴ עבד אל-חכים שאר, "פאטמה באשען אוול מתחדת'ה באסם אל-ספארה אל-סעודיה פי ואשנטן, " סבק, 27.9.2017, <https://sabq.org/%D9%81%D8%A7%D8%B7%D9%85%D8%A9-%D8%A8%D8%A7%D8%B9%D8%B4%D9%86-%D8%A3%D9%88%D9%84-%D9%85%D8%AA%D8%AD%D8%AF%D8%AB%D8%A9-%D8%A8%D8%A7%D8%B3%D9%85-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%81%D8%A7%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%B3%D8%B9%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D9%88%D8%A7%D8%B4%D9%86%D8%B7%D9%86> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹⁵ Thomas L. Friedman, "Saudi Arabia's Arab Spring al Last," *The New York Times*, 23.11.2017, at: <https://www.nytimes.com/2017/11/23/opinion/saudi-prince-mbs-arab-spring.html> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹⁶ "מדאווי אל-רשיד: להדיא סמחת אל-סעודיה לל-נסאא בקיאדת אל-סארה, " אתר Arabi21, 27.9.2017, <https://arabi21.com/story/1037324/%D9%85%D8%B6%D8%A7%D9%88%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%B4%D9%8A%D8%AF-%D9%84%D9%87%D8%B0%D8%A7-%D8%B3%D9%85%D8%AD%D8%AA->

עם זאת, על-מנת להבין טוב יותר את התמונה הכללית, יש לבחון היטב את "חזון סעודיה 2030" שפירסם מוחמד בן סלמאן באפריל 2016. זו תכנית שאפתנית ביותר, שנועדה, כך נראה, לשנות את "הדי. אן. אי. הסעודי" ולהפוך את הממלכה ממדינת קיצבה (rentier state), אשר משתמשת במשאב עיקרי אחד - תמלוגי הנפט - כדי "לרפד" את החברה בתמורה לשקט פוליטי, למדינה מודרנית, בעלת כלכלה מגוונת, בה הנפט הוא רק אחד ממקורות ההכנסה לצד התעשייה, הטכנולוגיה העילית והתיירות. במספר ראיונות והתבטאויות של יורש העצר, הוא הבהיר, כי הוא מתכוון להחיל בסעודיה עקרונות תאצ'ריסטיים ולהסב את כלכלת הממלכה לכלכלה המבוססת על המשאב האנושי במקום על משאבי הטבע.¹⁷

ב"חזון סעודיה 2030" יש אמנם רק סעיף אחד המתייחס ישירות לנשים וקובע כי יש להגדיל את שיעור השתתפות הנשים בכוח העבודה בממלכה מ-22% ל-30%, וכי "הנשים הסעודיות הן גם נכס אדיר ומהוות כיום יותר מ-50% מסך בוגרי-האוניברסיטאות. אנו נמשיך לפתח את כישוריהן, נשקיע ביכולותיהן היצרניות ונאפשר להן לבצר את עתידן ולתרום להתפתחות החברה והכלכלה". פסקאות נוספות בטקסט מדברות בנשימה אחת על נשים וגברים ומרמזות על כוונה להרחיב את תחומי שיויון ההזדמנויות המגדרי. כך למשל נאמר: "יחד נבנה מדינה טובה יותר ונגשים את חלומנו לחיות בשגשוג ולהביא לידי ביטוי את הכשרונות, הפוטנציאל והמסירות של צעירינו וצעירותינו... אנו נמשיך להשקיע בחינוך ובהכשרה על מנת שלצעירינו ולצעירותינו יהיה כל הדרוש עבור משרות העתיד". כמה פסקאות אחר-כך נאמר: "כלכלתנו תעניק הזדמנויות לכל אחד – גברים נשים, צעירים ומבוגרים על מנת שכולם יוכלו לתרום ממיטב יכולותיהם. אנו נשים דגש מיוחד על הכשרה ארוכת טווח ונשאף למצות את מלוא הפוטנציאל של כוח העבודה שלנו על-ידי עידוד תרבות של ביצועים ברמת גבוהה." לבסוף, בהתייחסותנו לחברות הפרטיות בממלכה הוסיף הטקסט: "אנו מצפים מהחברות לשאת באחריותן החברתית ולתרום ליצירתה של כלכלה בת-קיימא, בין היתר באמצעות יצירת הזדמנויות עבור צעירים וצעירות, הזדמנויות שתוכלנה לסייע להם לבנות קריירה מקצועית."¹⁸

לכאורה ניתן לטעון שהדברים הללו הינם מהשפה לחוץ ושהמרחק לשיויון מגדרי או למימוש רפורמות מרחיקות לכת בתחום מעמד האישה בסעודיה הוא עצום או אף בלתי-עביר. אולם, מבט נוסף על יעדיו המוצהרים של "חזון סעודיה 2030" מציג תמונה אחרת. חזון זה כולל יעדים שאפתניים ביותר, ובהם הגדלת שיעור השתתפותו של המגזר הפרטי בתמ"ג מ-40% ל-65%, טיפוס של סעודיה לרשימת עשר המדינות המובילות באינדקס התחרותיות העולמי, הורדת שיעור האבטלה מ-11.6% ל-7% והגדלת שיעור השתתפותם של העסקים הקטנים בתמ"ג מ-20% ל-35%. אין צורך בידע מעמיק בכלכלה כדי להבין שקשה, אם לא בלתי אפשרי להשיג יעדים אלה ללא יישום רפורמות משמעותיות בתחום מעמד האישה. שהרי, במצב בו אישה נזקקת לאפטרופוס ממין זכר שיסיע אותה למקום עבודתה או ללימודיה, מבוזבז זמנו של האפטרופוס – זמן אותו יכול וצריך היה להשקיע בעבודתו או בלימודיו. אם לא היו מונפקות לנשים הסעודיות תעודות זהות, כל אישה וקל וחומר - אשת עסקים, שעליה להופיע בבית-משפט או בפני איזושהי סוכנות ממשלתית, נדרשת להביא עמה לא פחות מששה

[%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D9%84%D9%84%D9%86%D8%B3%D8%A7%D8%A1-%D8%A8%D9%82%D9%8A%D8%A7%D8%AF%D8%A9-](#)

[%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B1%D8%A9](#) (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).
"Transcript: Interview with Muhammad bin Salman", *The Economist*, 6.1.2016, at: ¹⁷

http://www.economist.com/saudi_interview (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

¹⁸ ראו הטקסט המלא של "חזון סעודיה 2030" - <http://vision2030.gov.sa/ar> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

גברים – שני בני משפחה שיעידו על זהותה ועוד ארבעה גברים נוספים שיעידו על מהימנותם של שני העדים. במילים אחרות – בזבוז עצום של זמן עבודה כולל.¹⁹

לפיכך, ניתן לומר שמבחינת יורש העצר ואנשיו, קידום רפורמות משמעותיות בתחום מעמד האישה אינו נובע ממניע אידיאולוגי ואינו מהווה מטרה בפני עצמה, אלא הוא צו השעה - אמצעי ומרכיב בדרך ליישום של "חזון 2030", ממש כמו הצורך לשנות את הפרקטיקה הדתית במדינה מדוגמטית למתונה. לאור זה נשאלת השאלה האם אכן ימומש "חזון 2030" במלואו או בחלקו הגדול. אין ספק שבדרך תעמודנה בפני יישום התכנית משוכות גבוהות ובפרט הניגודיות המובנית הקיימת בין השאיפה לכוון משק המושתת על עקרון המריטוקרטיה לבין המסורת השבטית ארוכת השנים שעל פיה ממונים אנשים לתפקידיהם קודם כל על-פי מפתח שבטי-חמולתי ורק אחר-כך על בסיס כישוריהם. אולם, מהלכיו הנחרצים, יש יאמרו הנמהרים, של יורש-העצר ובהם מעצר נסיכים בכירים, שרים ומיליארדרים²⁰ ממחישים כי הוא ואנשיו נחושים עד מאוד לממש את מטרותיהם המוצהרות. יתרה מכך, מהלכים אלו מטילים אימה בקרב בכירי הממסד הדתי בסעודיה. אנשי דת אלו, שרובם נמצאים כיום בעשור השמיני ואף התשיעי לחייהם, אינם יכולים לתת מענה לפרץ מעיין הנעורים של מנהיג דור ה-Y הסעודי. הם מעדיפים ליישר עמו קו, לתת גושפיקא דתית לכל הרפורמות שהוא מקדם ולסיים את חייהם בשקט.²¹

Asmaa AL-Mohamed, "Saudi Women's Rights Stuck at a Red Light", **Saudi Runway Girls Blog**,¹⁹ 10.11.2011, at:

<http://saudirunawaygirls.blogspot.co.il/2011/11/saudi-womens-rights-stuck-at-red-light.html> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

"2017 Saudi Arabian purge", **Wikipedia**, at:²⁰

https://en.wikipedia.org/wiki/2017_Saudi_Arabian_purge (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).

²¹ ראו למשל תגובת מועצת אנשי הדת הבכירים על הצו המתיר לנשים לקבל רשיון נהיגה: "כבאר אל-עלמאא תאייד קראר קיאדת אל-מראה לל-סיארה", "פורטל אל-ערביה", 26.9.2017,

<https://www.alarabiya.net/ar/saudi-today/2017/09/27/%D9%83%D8%A8%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D9%84%D9%85%D8%A7%D8%A1-%D8%AA%D8%A4%D9%8A%D8%AF-%D9%82%D8%B1%D8%A7%D8%B1-%D9%82%D9%8A%D8%A7%D8%AF%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A3%D8%A9-%D9%84%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%A7%D8%B1%D8%A9.html> (נצפה לאחרונה ב-1.1.2018).